

'Degene die wij willen vormen is niet een soort gerechtelijke arbeider, een stem die je kunt inhuren of – om niet in nog grovere termen te vervallen – een advocaat die aardig met geschilletjes overweg kan, zo iemand, kortom, die men gewoonlijk strafpleiter noemt.'

De opleiding tot redenaar, Marcus Fabius Quintilianus (35-100)

In het laatste boek van *De opleiding tot redenaar* legt Quintilianus nog eens uit door welk onderwijsideaal hij gedreven wordt (XIII.12.25): 'Degene die wij willen vormen is niet een soort gerechtelijke arbeider, een stem die je kunt inhuren of – om niet in nog grovere termen te vervallen – een advocaat die aardig met geschilletjes overweg kan, zo iemand, kortom, die men gewoonlijk strafpleiter noemt. Nee, ons gaat het om een man wiens natuurlijke talenten uitblinken, maar die tegelijkertijd de allermooiste vakken uitputtend heeft leren beheersen, een laat geschenk aan de mensheid, zoals geen enkele periode uit de geschiedenis ooit gekend heeft, een uitzonderlijke persoonlijkheid die, van welke kant je het ook bekijkt, volmaakt is, omdat hij de allerbeste inzichten ook op de allerbeste manier verwoordt.'

In zekere zin had Quintilianus gemakkelijk praten. Als goedbetaalde docent retorica van de Romeinse elite had hij zijn studenten voor het uitzoeken gehad, en toen hij na zijn pensionering door keizer Domitianus werd ingehuurd om het kroonprinsje en zijn jongere broertje te onderwijzen ontbrak het hem niet aan faciliteiten om er alles uit te halen wat erin zat. Of hij daarmee zijn ideaal ook had kunnen bereiken weten we niet, want de jongens waren nog geen tien jaar oud toen Quintilianus overleed en de keizer werd vermoord. Dat onze auteur vanuit een luxepositie spreekt is geen reden om zijn idealen niet *au sérieux* te nemen. Zijn doel is extreem ambitieus, maar daarom niet minder het nastreven waard – desalniettemin zijn er bij Quintilianus' visie op retorica de nodige kanttekeningen te plaatsen. Dat ga ik hier doen.

De ideale redenaar die Quintilianus, in navolging van Isocrates en Cicero, voor zich ziet, beschikt niet alleen over een zowel innemende als verpletterende welsprekendheid, maar ook over brede kennis op vrijwel alle voor een beschaafd mens relevante vakgebieden, van taal- en letterkunde tot wiskunde en van astronomie tot rechtsgeleerdheid, bovendien wordt hij geacht een moreel hoogstaande levenshouding

uit te dragen. Als intellectueel en man van de wereld is hij voorbestemd om in zijn samenleving een leidende rol te spelen. Vanzelfsprekend stelt Quintilianus zich deze figuur voor als afkomstig uit de ridderstand of de senatoriale elite, al benadrukt hij geregeld dat ieder kind met een normale intelligentie naar deze vorm van *Bildung* zou moeten en kunnen streven. Niet voor niets staan Cicero en Quintilianus aan de basis van het voortgezet en hoger onderwijs in het vrije Westen, zoals dat in de afgelopen vijfhonderd jaar gestalte heeft gekregen. En zeg nu zelf, wie zou er geen voorstander van zijn dat jonge mensen welbespraakt, breed ontwikkeld en van moreel besef doordeesemd de arena van het openbare leven betreden? Maar is het haalbaar? En zijn we het wel eens over de definitie van een brede intellectuele ontwikkeling?

Laten we om te beginnen vaststellen dat wat Quintilianus propageert niet zonder meer waargemaakt wordt in zijn eigen werk. Zeker, hij bewijst lippendienst aan de ciceroniaanse gedachte dat je als redenaar eigenlijk ook filosoof en jurist moet zijn, maar geregeld laat hij doorschemeren dat je met een basiscursus in genoemde vakken al een eind komt en dat je de bestudering van wiskunde en natuurwetenschappen beslist niet moet overdrijven. Het einddoel is immers praktisch van aard: rechtszaken en politieke debatten winnen, subsidies binnenslepen en diplomatieke successen behalen. Erger is dat hij uitvoerig ingaat op de techniek van de manipulatie en, vlak nadat hij in de hierboven aangehaalde passage zijn ideaal geformuleerd heeft, uitlegt dat je als redenaar echt niet altijd de waarheid hoeft te spreken. En dan laat ik de serviele wijze waarop hij zijn broodheer, volgens historici een paranoïde potentaat, stroop om de mond smeert maar even buiten beschouwing, in de hoop dat hij op die pagina's niet meent wat hij zegt. Vermaard is bijvoorbeeld zijn uitzonderlijk lovende oordeel over Domitianus' niet bestaande poëzie (X.1.91): 'We zouden deze lijst [van dichters] completeren met de naam van keizer Domitianus, ware het niet dat de zorg voor de wereld hem heeft afgeleid van het letterkundig werk waaraan hij begonnen was, omdat de goden het te min vonden als hij slechts de grootste dichter zou worden. (..) Wie zou immers beter oorlogen kunnen bezingen dan hij die ze zo voert?'

Natuurlijk heeft Quintilianus, als ervaren en, mogen we toch wel aannemen, fatsoenlijke schoolmeester, zich geërgerd aan de nitwits en gehaaide carrièrejagers die hij in de rechtbanken van Rome zag optreden, en natuurlijk dacht hij dat degelijk

onderwijs een rol zou kunnen spelen in het bewerkstelligen van een omslag. Dat soort hoop koestert iedere leraar. En als menig vakgenoot vindt hij dat de ouders van tegenwoordig hun kinderen niet stevig genoeg aanpakken en er alleen maar op uit zijn hun kroost zo snel mogelijk een goede baan te laten verwerven. Het is niet verwonderlijk dat Petronius, die waarschijnlijk een generatie eerder dan Quintilianus actief was, een leraar in de welsprekendheid laat uitroepen (*Satyrica* 3-4, vertaling A.D. Leeman): 'Het zijn waarachtig niet de leraren die fout zijn, want die moeten wel meehuilen met de wolven in het bos. Als ze immers de jonge generatie niet naar de mond praten dan zal het resultaat zijn dat ze, om met Cicero te spreken, 'voor de lege banken staan te praten'. (...) Wie de kritiek verdienen, zijn de ouders: zij wensen niet dat hun kinderen een serieuze opleiding krijgen. In de eerste plaats offeren zij ook hier weer hun toekomstverwachtingen op aan persoonlijke eerzucht. En verder, als zij hun verlangens dan overhaast verwerkelijkt willen zien, jagen ze hun kinderen in een nog onrijp stadium van studie het Forum op, en terwijl ze erkennen dat er niets grootsers is dan de welsprekendheid, willen ze hun kinderen al in de wieg de redenaarstoga omhangen.'

Social climbers wisten ook in Rome al dat mondigheid onontbeerlijk was. Met Quintilianus kunnen we ons echter afvragen of er niet een haalbare middenweg te bedenken is tussen het beschaafd en universeel geschoold genie, dat nu eenmaal zelden wordt aangetroffen, en de onscrupuleuze communicatieve vaardigheden van snelle jongens die niet gehinderd worden door enige intellectuele diepgang.

Dat de Romeinse maatschappij niet één op één vergeleken kan worden met de Nederlandse in de eenentwintigste eeuw, staat buiten kijf. In Rome was de meerderheid van de bevolking uitgesloten van goed onderwijs en politieke zeggenschap, wij vormen een democratische samenleving waarin in principe iedereen gelijke kansen krijgt. De praktijk is wellicht iets weerbarstiger dan de theorie, maar het staat vast dat steeds meer jongeren in ons land hoger onderwijs volgen, ook jongeren uit milieus waarin dat tot voor kort nog ondenkbaar werd geacht. Tegelijkertijd constateren we dat er, terecht of niet, veel geklaagd wordt over het niveau van het openbaar debat, over het feit dat leraren steeds lager zijn opgeleid, dat de eerstejaars die aan universiteiten binnenkomen niet lezen en geen behoorlijk Nederlands kunnen

schrijven, dat televisie en *social media* vooral stompzinnige en oppervlakkige zooi verspreiden en dat een deel van het bedrijfsleven zijn moreel anker lijkt te zijn kwijtgeraakt. Een samenleving in crisis? Dan moet het onderwijs daar iets aan doen! Hervorm de curricula, dan komt het weer goed met de samenleving! Het is dan ook niet verwonderlijk dat we in de afgelopen halve eeuw de ene onderwijsvernieuwing na de andere voorbij hebben zien komen, en het einde van die reeks is nog niet in zicht; maar tot op heden lijkt het weinig te helpen. Wat is er nu eigenlijk mis? En kan bestudering van Quintilianus bijdragen aan het vinden van een oplossing?

Om die laatste vraag maar meteen te beantwoorden: ja, dat kan, maar niet door precies te doen wat hij in praktische zin voorschrijft, want in de eerste plaats behelst zijn programma veel aspecten van taalbeheersing die duidelijk tijdgebonden zijn, in de tweede plaats leidt hij, niettegenstaande zijn verheven idealen, jongeren op tot het soort burgers waaraan hijzelf zo'n hekel zegt te hebben. Managers en consultants. Captains of industry en VVD-politici. Zijn bekendste leerling is Plinius Minor, een puissant rijke koopman in briljant gebakken lucht. Volgens de satiricus Juvenalis, een generatie jonger dan Quintilianus, had het de oude meester geen windeieren gelegd.

Wat te doen? Sinds enkele jaren woedt er een paniekerige discussie onder neerlandici betreffende de status, de inhoud en de functie van hun vak. Alleen al het feit dat ze zich keer op keer genoodzaakt voelen de zin van de Neerlandistiek te verdedigen wijst erop dat ze twijfelen aan de waarde van hun professie. Geloven ze nog wel in wat ze doen? Ik vrees van niet. Misschien moeten ze dan ook niet verbaasd zijn dat het aantal studenten de laatste tijd dramatisch is gedaald.

De universitaire Neerlandistiek lijkt het erover eens te zijn dat het vak Nederlands op middelbare scholen de afgelopen twintig jaar is uitgehold. Goede leraren op een paar goede scholen niet te na gesproken, leidt de huidige invulling van het vak ertoe dat studenten in welke vervolgopleiding dan ook tekortschieten in passieve en actieve taalvaardigheid. Dat ook basisscholen op dit punt matig scoren is geen geheim. In een reeks artikelen over de huidige staat van de Neerlandistiek in *de Nederlandse Boekengids*, waarvoor Frans Willem Korsten in december 2018 de aftrap voor zijn rekening nam, wordt terecht gesteld dat de mate waarin men succesvol kan deelnemen aan het openbare leven evenredig is aan het niveau waarop men de

Nederlandse taal beheerst. Vanzelfsprekend ligt hier een taak voor onderwijzers op basisscholen, voor leraren Nederlands en vooral voor de universitaire Neerlandistiek, die het proces zou moeten aanzwengelen.

De diagnose is helder. Maar nu de oplossing. Evenals de scholen in retorica waarop Quintilianus zo afgeeft, is het onderwijs in ons land gebaseerd op de gedachte dat alles wat men leert nuttig en effectief moet zijn en dat het programma zo moet worden ingericht dat iedere leerling of student binnen de vastgestelde termijn zijn diploma haalt, om vervolgens een flexibele, productieve en gedweeë werknemer te kunnen worden. Alles is gericht op het zo efficiënt mogelijk verwerven van vaardigheden, kinderen worden getraind in het afwerken van procedures en protocollen, en wie erin slaagt zich die *skills* eigen te maken ziet dat terug in een eindeloze reeks vinkjes. Wat niet meetbaar en becijferbaar is, bestaat niet of doet er niet toe. Parate kennis is min of meer taboe verklaard, kritisch denken is verworden tot een verzameling trucjes, algemene ontwikkeling beperkt zich tot de kunst met wikipedia-lemma's te kunnen jongleren. Dat neerlandici daar verdrietig van worden is begrijpelijk. En zij zijn niet de enigen, want ook op MBO en HBO wordt in alle disciplines geklaagd over het taalniveau van de studenten, dat nu eenmaal in iedere vorm van onderwijs bepalend is voor de resultaten.

Indien de Neerlandistiek – maar in feite geldt het voor alle schoolvakken – het tij zou willen keren, is het echter een slecht idee het curriculum in die richting te passen dat de maatschappelijke taak, die inderdaad essentieel is, expliciet tot doel wordt verheven. Wie toewerkt naar het opkweken van mondige burgers, ziet zich genoodzaakt een lijst van onontbeerlijke vaardigheden en strategieën op te stellen en het onderwijs zo in te richten dat al die *items* aan bod komen en afgevinkt kunnen worden. Dat zo'n systematiek tot nu toe niet heeft opgeleverd wat men ervan verwacht had, is evident.

Nee, het moet omgekeerd, zoals Cicero en Quintilianus wel wisten, al handelden ze er niet steeds naar. Misschien moeten we zelfs terug naar de grootste antagonist van de retorica, die desalniettemin Cicero's belangrijkste inspiratiebron is – Plato. Je kunt met recht veel bezwaren tegen Plato's ondemocratische maatschappijvisie aanvoeren, maar als er uit zijn vonkelend literair werk één ding duidelijk wordt, is het dat bij

ontstentenis van diepgaande culturele kennis en stilistische sensitiviteit helder nadenken niet alleen onmogelijk, maar ook stomvervelend is. Je moet eerst de ziel voeden, dan komen de vaardigheden vanzelf. En die voeding bestaat in poëzie, muziek, verhalen, beelden, tradities en wat we vroeger 'kennis der natuur' noemden.

De taak van het onderwijs, op welk niveau ook, bestaat erin hen die nog niet volwassen zijn van de culturele en wetenschappelijke rijkdom van de humaniteit te doordrenken. Voor neerlandici gaat het er dan primair om jongeren een feilloos taalgevoel bij te brengen en te laten zien dat we over een indrukwekkende literaire traditie beschikken, van Hadewijch tot Kouwenaar en van Vondel tot Nina Polak, een traditie die bovendien is ingebed in een wereldliteratuur die bij Gilgamesj begint en zich uitstrekt over alle werelddelen. Ik ben ervan overtuigd dat wie heeft zitten worstelen met de sonnetten van P.C. Hooft, wie op reis is geweest met Slauerhoff en zijn gevoel voor ironie heeft gescherpt aan de brievenboeken van Reve, beter in staat is zich in het openbare leven te weren dan wie zich uitsluitend bekwaamd heeft in het verfijnen van zijn zoekopdrachten. Eruditie is niet ouderwets. Eruditie zou de *21st century skill* bij uitstek kunnen zijn.

Ik stelde hierboven de vraag naar de definitie van een brede intellectuele ontwikkeling. Academics zijn meestal niet tegen *Bildung*, maar kunnen we het nog wel eens worden over de inhoud daarvan? Waaruit bestaat de canon? Of dient iedere neiging tot normatief denken op dit terrein te worden uitgeschakeld? Dat we met een veranderende demografie en een postmoderne bewustwording van allerlei vormen van uitsluiting en onderdrukking op een andere manier naar ons verleden moeten kijken dan pakweg een halve eeuw geleden gebruikelijk was, staat buiten kijf, maar dat impliceert niet dat we de traditie overboord moeten gooien. Zet Astrid Roemer naast W.F. Hermans, lees Bob Dylan én Dylan Thomas, combineer Judith Butler en Teju Cole met Aristoteles en Multatuli. Als het maar zo is dat de gulzigheid van het jonge brein bevredigd wordt, zodat het kan uitgroeien tot een reservoir waarin de mooiste, diepste en pijnlijkste gedachten van de mensheid zijn opgeslagen. Ik herhaal: dan volgen de vaardigheden vanzelf.

'Een veel voorkomende vraag is, of zelfs indien al die dingen inderdaad geleerd moeten worden, dat dan allemaal tegelijkertijd aangeboden en opgenomen kan

worden', aldus Quintilianus aan het einde van Boek I. Wordt de tere kinderziel niet overvoerd als je haar dag in dag uit lastigvalt met de verplichting kennis te verwerven? Integendeel, zegt Quintilianus, het is verbazingwekkend hoe ontvankelijk kinderen zijn en hoeveel ze aankunnen. Uit gemakzucht, om thuis geen gezeur te krijgen, zijn ouders echter veel te toegeeflijk (I.12.16-18): 'We verbloemen onze laksheid door erop te wijzen dat het allemaal zo moeilijk is. We houden niet van inspanningen en streven niet naar welsprekendheid omdat we haar beschouwen als eerzaam en het mooiste dat er is; nee, we maken ons op om haar op een goedkope manier te misbruiken met als enig oogmerk vuile winst. Ik vind het uitstekend als velen op het Forum op die manier spreken en geld verdienen, maar ik hoop dat de eerste de beste koopman in vuile waar rijker wordt en dat een omroeper meer voordeel van zijn stem heeft. Ik heb geen enkele behoefte aan een lezer die gaat zitten uitrekenen hoeveel deze studie hem zal opleveren. Wie echter door een haast goddelijke inspiratie het ideale beeld van de welsprekendheid voor zijn geestesoog heeft laten verschijnen en wie zich het spreken voorstelt als de 'vorstin der dingen' (in de woorden van een niet onbeduidend tragediedichter), zal zijn voldoening niet halen uit de foien die hem toekomen wanneer hij cliënten verdedigt. Nee, die eeuwige en niet van de Fortuin afhankelijke voldoening haalt hij uit zijn eigen geest, uit contemplatie en wetenschap.'

Vervang in deze passage het woord 'welsprekendheid' door 'intellectuele ontwikkeling', en u begrijpt waar ik naartoe wil.

Winterswijk, 10 februari 2019